

حق مادری در اندیشه امام سجاد علیه السلام و حقوق بین الملل

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۶/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۸

غلامعلی قاسمی^۱، مهدی زارع^۲، محمد ستایش پور^۳

چکیده

امروزه حقوق بین الملل از رهگذر قطعنامه‌های غیرالزام‌آور مجمع عمومی سازمان ملل به «حق مادری»، توجه ویژه نشان داده است. بررسی مفهوم و مصادیق این حق در اسلام نیز در قالب حقوق زنان و مادران، بسیار دقیق‌تر و با تفصیل بیشتر بررسی شده است، چنانکه در اندیشه‌های امام سجاد علیه السلام تجلی ویژه‌ای یافته است. پژوهش حاضر از رهگذر تدقیق در اسلام و انگاره‌های حقوقی بین‌المللی به ایضاح مفهوم یادشده پرداخته است. بنابر تقسیم هوفلدی، بیشترین حق مادری از نگاه حقوق بین‌الملل، حق آزادی است، ولی در اسلام این حق، حق مطالبه دانسته می‌شود و این حق در اسلام به مراتب والاتر است. از نظر گستره زمانی، حقوق بین‌الملل، حق مادری را به دوره بارداری و عوارض ناشی از آن محدود می‌داند و حق تربیت فرزند را هم با قیودی برای والدین به رسمیت می‌شناسد، اما در رهیافت اسلامی که در اندیشه امام سجاد علیه السلام تبلور ویژه‌ای یافته است، گستره حق مادری نه تنها محدود به دوره بارداری نیست، بلکه در زمان وفات وی نیز وجود دارد و بر حکومت، همسر، حقوق بین‌الملل، قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل و فرزندان است که این حق را ادا کنند. بنابراین، حق مادری در اسلام به مراتب کامل‌تر و مترقیانه‌تر از آن چیزی است که در حقوق بین‌الملل آمده است و ضروری است که حقوق بین‌الملل از گزاره‌های اسلامی در این باره بهره‌جوید.

واژگان کلیدی: حق مادری، رهیافت اسلامی، صحیفه سجادیه، امام سجاد،

حقوق بین‌الملل.

۱. دانشیار حقوق بین‌الملل، عضو هیئت علمی دانشگاه قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: g.ghasemi42@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناس ارشد حقوق عمومی، دانشگاه قم، قم، ایران.

۳. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل. دانشگاه قم. قم، ایران.

چرخه اصلی رشد و تربیت انسان در نظام اجتماعی نهاد خانواده است. خانواده با مدیریت تربیتی مادر، کودک را برای کسب نقش‌های اجتماعی آماده و در جامعه حاضر می‌نماید. اگر جایگاه مادر در جامعه تکریم شود، انگیزه رفتاری برای ادای نقش مادری نیز بیشتر مهیا خواهد شد. اگر جایگاه مادر که مهمترین رکن خانواده است، در نظام حقوقی تضمین شود و مورد توجه قانونگذار قرار گیرد، خانواده به محل مناسبی برای پرورش انسان تبدیل خواهد شد. این نگرش امروزه توجه نظام‌های حقوقی دنیا را به خود جلب نموده است و قانونگذاران سعی دارند با تکریم شخصیت مادر، جایگاه نقش‌پذیری وی را در جامعه توسعه دهند. اسناد بین‌المللی سعی بر الزام قوانینی برای حمایت از مادر دارد. نظام حقوقی اسلام نیز این حق را مورد شناسایی قرار داده و در تکریم آن گام برداشته است.

در پژوهش حاضر این سؤال که گستره تضمین حق مادری در حقوق بین‌الملل و فرامین اسلام کجاست؟ مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین این موضوع که از نظام‌های حقوقی اسلام و بین‌الملل کدام یک نگاه جامع‌تری به تدوین نظامنامه حق مادری نموده‌اند و نظام حقوق اسلامی و اسناد حقوق بشری به چه جوانبی از حق مادری نگاهشان را معطوف نموده‌اند، بررسی شده است.

ضرورت پژوهش در چنین موضوعاتی، در کنار اشاره به جامعیت نظام سیستمی اسلام، بر بازنگری منزلت مادر در نظام‌های حقوقی اسلام و غرب دلالت می‌نماید و بیان می‌نماید که حقوق بین‌الملل برای تضمین حق مادری هنوز بلوغ کافی ندارد. تا کنون تحقیق جامعی در موضوع پژوهش حاضر صورت نگرفته است و در کتب فقه‌های اسلامی نیز بخش مستقلی در بیان حق مادری عنوان نشده است، اما به صورت پراکنده و بخش حضانت فرزندان و نکاح به آن اشاره شده است. از سوی دیگر مقایسه تطبیقی بین فرامین اسلام و اسناد بین‌المللی بی سابقه است و هنوز پژوهش تطبیقی در این زمینه انجام نشده است. در پژوهش حاضر، پژوهشگر با بهره‌گیری از منابع اسلامی و اسناد حقوق بشری سعی دارد ادعای خود یعنی این فرضیه که نظام حقوقی اسلام، به صورت جامع به ترسیم و تضمین حق مادری مبادرت نموده است، اما اسناد بین‌المللی با نگاهی جزءگرا فقط به

تضمین بخشی از حقوق مادر-بارداری و عوارض ناشی از آن- در جامعه پرداخته است را اثبات کند. در علوم مختلف اسلامی اعم از فقه، اخلاق، جامعه‌شناسی اسلامی و... به حق مادری توجه شده است و در هر یک به بررسی جوانبی از این حق اشاره کرده است. آنچه در این پژوهش از منابع اسلامی استفاده شده است منحصر به آورده‌های فقهی نیست و از الزامات اخلاق اسلامی و روایات معصومین نیز استفاده شده است.

اصطلاح حق مادری برگردان فارسی عبارت انگلیسی «Right to Motherhood» است که در اسناد بین‌المللی بدان تصریح شده است. عده‌ای عبارات فوق را ترجمه تحت‌اللفظی نموده‌اند و آن را به «حق بر مادری» ترجمه نموده‌اند و عده‌ای نیز به سبب تفاوت دستور زبانی، اصطلاح «حق مادری» را مناسب‌تر دیده‌اند. قدر متیقن از وضعیت مادری، باردار شدن از طریق رابطه جنسی مشروع ناشی از نکاح است، اما وضعیت مادری می‌تواند خارج از این چارچوب از طریق بارداری مصنوعی در رحم اجاره‌ای، بارداری ناشی از وطی به شبهه، بارداری ناشی از رابطه نامشروع نیز تحقق یابد. (رضوانی مفرد، و زرنشان، ۱۳۹۵)

حضرت سجاد علیه السلام نیز در بیان حق مادری می‌فرماید:

اما حق مادرت این است که بدانی او تو را [در شکمش] حمل کرده است؛ آن‌گونه که کسی، کس دیگر را حمل نکند و از شیر جانش تو را خوراند؛ آن‌گونه که کسی، دیگری را نخوراند، گرم و سرد دنیا را برای تو و به خاطر تو به جان خریده. پس به اندازه این همه [تلاش مادر] وی را سپاس بدار و مگر به یاری و توفیق خداوند، تو را یاری آن سپاسداری نباشد. (خرانی، ۱۳۸۲)

گفتنی است که میان «حق» و «تکلیف»، در اصطلاح منطقی، رابطه تضایف برقرار است؛ یعنی وقتی کسی «حق» داشت، دیگران «تکلیف» دارند آن حق را رعایت کنند. (مصباح یزدی، ۱۳۸۱) برای نمونه وقتی از حق مادری یاد می‌شود به این معناست که در برابر این حق عده‌ای تکلیف دارند؛ در واقع «حق» و «تکلیف» همانند دو روی یک سکه‌اند که قابلیت تفکیک از یکدیگر را ندارند. از این رو، از نظر منطقی و به حکم گزاره‌های عقلایی، تقدم و تأخری نیز نمی‌توان در آن تصور کرد. بنابراین، به فراخور ایجاد حق مادری، حاکمیت، فرزندان و زوج، صاحبان تکلیف دانسته می‌شوند. در این پژوهش نیز در مواردی از تعیین تکلیف برای مادر، به دلیل اجمال در منابع اسلامی، به تعیین حق برای وی استدلال می‌شود.

شایان توجه است که حقوق زنان همواره در اسناد و معاهدات بین‌المللی به صورت مجزا مورد بحث قرار گرفته است. (اسپولدا، بانینگ، گادمینسدوتیر، و همکاران، ۲۰۰۴) دلیل گروه‌بندی خاص این حقوق با عنوان زنان و جدا کردن آن از حقوق عام‌تری مثل حقوق بشر این است که بنابر تئوری، این حقوق در بدو زاده شدن برای تمام بشر به رسمیت شناخته می‌شود، اما مدافعان حقوق زنان نشان می‌دهند که به دلایل تاریخی و فرهنگی، زنان و دختران بیشتر از مردان از شمول این حقوق خارج شده‌اند (هاسکن، ۱۹۸۱).

حمایت از حق مادری و مفاد مربوط به آن در اسناد بین‌المللی جایگاه ویژه‌ای در اذهان حقوقدانان بین‌المللی داشته است. برای نمونه در بند دوم ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام می‌دارد: «مادران حق دارند از کمک‌ها و مراقبت‌های ویژه برخوردار باشند». در واقع اسناد حقوق بشر سعی بر آن دارد تا ناهمواری‌های مسیر زنان برای پذیرش و میل به مادر شدن را هموارتر کنند. اندیشمندان بین‌المللی نیز برای فراگیر شدن حقوق مادری نظرات متعددی را بیان کرده‌اند و تلاش نموده‌اند تا با دیدگاه‌های خود این مهم را محقق کنند. برای نمونه کادسن^۳ (۲۰۰۶) در مورد حق باروری که یکی از حقوق بر مادری است، می‌نویسد: «موارد مربوط به حقوق باروری از موارد حقوقی بحث‌برانگیز در سراسر جهان صرف نظر از سطح اقتصادی-اجتماعی، دین و فرهنگ جمعیت آن منطقه است».

۲. نظام حقوقی اسلام و حمایت از حق مادری

در اسلام جایگاه بسیار ارزنده‌ای برای حق مادر در نظر گرفته شده است، به طوری که قرآن کریم پس از امر به توحید، بلافاصله احسان کردن و رعایت حقوق والدین را بیان شده است. امام قرطبی در ذیل آیه ۲۳ سوره اسراء بیان کرده است:

حق تعالی در این آیه ادب و احترام والدین و حسن سلوک با آنها را به عبادت خود وصل نموده و واجب قرار داده است. از این آیه ثابت می‌شود که پس از عبادت خداوند اطاعت و شکرگزاری والدین از همه مهمتر و مانند شکرگزاری خداوند واجب است. (قرطبی، ۱۳۶۴، ۲۳۷/۱۱)

1. Sepúlveda, M., & Banning, T. V., Gudmindsdóttir, G. D., & et al
2. Hosken, F.
3. Knudsen, L.

حضرت سجاد علیه السلام نیز در منشور حقوقی خود، صحیفه سجادیه، حق مادری را به صورت مفصل و در قالب دعا بیان می‌کند. از آنجا که حق یا توسط مسئولیت‌های جسمانی یا روحانی ایجاد می‌شود، و یا حق شایسته تکریم به دلیل تأثیر رفتاری خود در محیط اجتماعی است و یا شایسته تکریم نیست و یک حق-آزادی است، در مورد بررسی حق مادری سه سرفصل با عناوین حق - مطالبه باید مورد بررسی قرار گیرد و سرفصل چهارم چون حق-آزادی است و ایجاد تکلیف نمی‌نماید در پژوهش حاضر بررسی نخواهد شد. بنابراین، در پژوهش حاضر حق مادری در سه عنوان اصلی یعنی، حق پرورش فرزند، حق تربیت فرزند و حق تکریم اجتماعی بیان شده است و سایر حقوق جزئی تر مانند حق حضانت، حق پرورش فرزند، حق اشتغال، حق باروری، حق حمایت در منزل و اجتماع، حق آموزش و ... سرفصل‌های مرتبط مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۲. حق پرورش فرزند

منظور از حق پرورش، حقوقی است که مادر به دلیل پرورش جسمی فرزند از آن برخوردار می‌شود، که اهم آنها عبارتند از: حق حضانت، حق پرورش فرزند، حق اشتغال، حق باروری، حق حمایت در منزل و اجتماع و حق آموزش. حضرت سجاد علیه السلام می‌فرماید: «الهی به سبب حمایت والدینم در زمان کودکی، خودت محافظ آنها باش» (علی بن حسین، ۱۳۸۴). پس ایشان پرورش خود را توسط والدین، حقی بیان می‌کند که به واسطه آن والدین شایستگی حمایت خداوند را پیدا می‌کنند. در فرازی دیگر ایشان می‌فرماید:

بار خدایا و آزاری که از من به ایشان رسیده یا ناپسندی که از من به آنان رخ داده یا حقی که برای آنها نزد من تباه گشته آن را سبب ریختن گناهان و بلندی درجات و مقام‌ها و فزونی حسنات و نیکی‌هاشان قرار ده. ای برگرداننده بدی‌ها به چندین برابرش از خوبی‌ها! (علی بن حسین، ۱۳۸۴)

در این فراز به حق پرورش و مشقت‌هایی که والدین در راه ایفای این نقش متحمل شده‌اند، اشاره می‌نماید و آنان را شایسته حق آموزش و رفعت درجه می‌داند. زنان به دلیل ساختار خلقت خود وظیفه تکوین فرزند را برعهده دارند و همواره در راه تعالی پرورش جسمی فرزندان تلاش نموده‌اند. اسلام نیز علاوه بر مقدس شمردن این میل فطری آن را

حق غیر قابل ادایی بر شمرده است. در بیان این نوع حق می توان گفت که علت ایجاد حق مادر، حمل طفل در شکم خود است:

بدان او تو را نه ماه حمل کرده است، طوری که هیچ کس حاضر نیست این چنین دیگری را حمل کند. به تو شیره جانش را خورانده است، به قسمی که هیچ کس حاضر نیست این کار را انجام دهد. (علی بن حسین، ۱۳۹۰)

در فقه اسلامی علاوه بر حق بارداری (حعاملی، ۱۹۸۲، ۳۲/۱۴)، حق شیردهی به فرزند و اولویت در حق حضانت برای مادر عنوان شده است (عمیدی، ۱۴۱۶، ۵۹۲). در زمینه حق بارداری فقها از دواج با مردی که نابارور است را توسط زن مکروه دانسته اند (نجفی، ۱۹۸۱، ۳۷/۲۹) که حکایت از حق انتخاب در باروری در فتنه و است. در دیدگاه فقهای مسلمان، حق باروری برای زنان چنان مورد اهمیت بوده است که برای نمونه تعدادی از فقهای شیعه و اهل سنت جلوگیری مرد از انعقاد نطفه بدون رضایت زن را حرام دانسته اند و او را موظف به پرداخت دیه به سبب ابطال نطفه زن و اذیت وی نموده اند (نجفی، ۱۹۸۱، ۱۱۱/۲۹). فقهای متأخر استدلال کرده اند که زن حتی می تواند بدون اجازه همسر در صورتی که به حقوق زناشویی لطمه وارد نکند و ضرر برای خود او نداشته باشد، وسایل پیشگیری موقت را به کار بندد و مرد نباید او را به فرزندآوری مجبور کند (الخویی، ۱۳۹۷ هـ.ق، ۳۰۹/۲).

در برهه هایی از تاریخ نقش زنان در کنار مردان کم رنگ، نامرئی و یا در قالب کارهای خانگی بود، اما همواره اشتغال زنان همراه با مردان در مزارع و در خانه امری عادی تلقی می شد. در اسلام نیز علاوه بر پذیرش حق مالکیت زنان، تدابیری برای حفظ صیانت زن در اجتماع به کار رفته است. (نوری، ۱۳۹۰) حضرت سجاد علیه السلام درباره حق همسر بیان می دارد که بر مرد واجب است که همسرش را چون نعمت الهی است گرامی بدارد و در معاشرت با او، خوش رفتاری نماید و مدارا کردن در امور را سرلوحه خودش قرار دهد (علی بن حسین، ۱۳۹۰). در نتیجه ارائه خدمات بیشتر به مادران برای تسهیل جمع بین وظایف مادری، خانه داری و اشتغال ضرورت بیشتری دارد. بدیهی است که از لوازم مدارا کردن، حسن همکاری در خانه و تسهیل در ایفای نقش مادری است که توسط مدیر خانواده یا قانونگذار اسلامی باید مورد توجه قرار گیرد. بنابراین، می توان گفت که مادران شاغل چون بین دو فعالیت - یعنی مادری و شغل - جمع نموده اند، پس نیازمند توجه بیشتر قانونگذار اسلامی هستند.

در روایت آمده است که روزی فردی از پیامبر ﷺ پرسید: «ما حق الوالدة؟» پیامبر ﷺ جواب داد: «هرگز نخواهی توانست! اگر فرزند به تعداد ریگ‌های بیابان و قطرات باران در جهان، در ادای حق مادر بکوشد، معادل روزی که مادر فرزند را در شکمش حمل می‌کرد نمی‌شود». (قبانچی ۱۳۷۴، ۵۸۵/۱) این روایت و سایر روایات مشابه دلالت بر این دارد که یکی از ابتدایی‌ترین حقوقی که در اسلام مورد پذیرش و تأکید مبهم قرار گرفته است، حق مادر بر فرزند است که به سبب پرورش فرزند ایجاد شده است. اسلام به دلیل مشقات فرزندآوری، توجه ویژه‌ای به مادر دارد؛ قانونگذار، همسر و فرزند در برابر این مشقات مادر، وظیفه تسهیل و جبران آن را بر عهده دارند که در برابر این وظیفه، حق مادری به مثابه یک حق - مطالبه (براساس تصمیمات هوفلدی) ثابت می‌شود.

۲-۲. حق تربیت فرزند

حضرت سجاد علیه السلام به واسطه حقی که والدین ایشان بر تربیت وی داشته‌اند و آن را به کامل‌ترین وجه ادا کرده‌اند، از خداوند تشکر می‌نماید و می‌فرماید: «الهی آنها را به واسطه تربیت من، نیک پاداش بده و به واسطه آنکه مرا عزیز داشتند، ثواب بزرگی به آنها عطا فرما». (علی بن حسین، ۱۳۸۴) آن حضرت تربیت خود را مرهون تلاش‌های والدین می‌داند، این حق والدین است که فرزند خود را مطابق نگرش خود تربیت نمایند. اگرچه والدین هر دو در تربیت فرزند نقش آفرینی می‌نمایند، جایگاه ویژه مادر در این امر نباید مورد غفلت واقع شود. زن پرورش‌دهنده زنان و مردان ارجمند است. از دامن زن مرد به معراج می‌رود و دامن زن محل تربیت بزرگ‌زنان و بزرگ‌مردان است (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ۲۶۱/۷) و فرزند بر پایه محبت مادر سرشته می‌شود (آمدی، ۱۳۷۶). بر این اساس، حق تربیت فرزند توسط مادر در اسلام شأنی کم‌نظیر دارد. به سبب قداست جایگاه تربیتی مادر، پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم بهشت را زیر پای مادران می‌داند (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶). از آنجا که مادر متحمل سختی‌های متفاوتی در فرآیند تربیت فرزند می‌شود و از طرف دیگر وظیفه تربیت صالح فرزند بر دوش مادر است، در برابر ادای این تکالیف، صاحب حق می‌گردد که همان حق تربیت است.

دین اسلام در آیات و روایات متعددی مسئولیت تربیت فرزند را بر عهده والدین قرار می‌دهد و مدیران خانواده را به حسن توجه در تربیت فرزندان سفارش می‌نماید. برای

نمونه می توان به آیه ششم سوره تحریم اشاره کرد که خداوند به مؤمنین امر می کند که فرزندان و خانواده خود را مورد تربیت قرار دهند تا دچار هیزم آتش نگردند. این آیه مهم ترین آیه ای است که می توان از آن حق تربیت کودک برای والدین را استنباط کرد؛ چراکه اهل در آیه به نزدیکترین افراد به انسان دلالت می کند و بدون شک فرزندان وارد دایره شمول آن می شوند (ابن منظور، ۱۳۶۹).

فقها مبحث مستقلی درباره حکم حق بر تربیت توسط مادر باز نکرده اند، اما می توان چنین استنباط کرد که مقصود آنان از حضانت، معنایی است که علاوه بر رفع نیازهای جسمی فرزند، مقتضیات روحی فرزند را نیز برآورده کند. (پورعبدالله، حسینی، و سیار، ۱۳۹۲) یا آنکه حق تربیت والدین، چنان بداهتی در اذهان آنها داشته است که باب مستقلی در فقه بدان اختصاص نداده اند (انصاری، ۱۳۹۵، ۳/۳۳۳). اسلام از والدین گرایش دادن فرزندان به سمت فطرت پاک و خیر را درخواست کرده است (عدنان، ۲۰۰۰م)، پس به واسطه فعالیت ها و وظایفی که والدین در فرآیند تربیت انجام می دهند، صاحب حق می گردند که قانونگذار و فرزندان باید با ابزارهایی همچون تکریم، آن حق را یک حق - مطالبه است بجا آورند.

۲-۳. حق عزت اجتماعی

عزت به مفهوم قدرت، مکنت و صلابت است. به این معناست که انسان در جامعه خودش مورد احترام و تکریم قرار گیرد، دارای قدرت باشد و دیگران متوجه او باشند. (مصباحی، ۱۳۸۱) بدون شک مهمترین عامل اعتلای یک جامعه به قله عزت اجتماعی، توجه و عزیز دانستن مریبان آن جامعه است. در فرهنگ اسلامی محیط خانواده مهمترین دانشگاهی است که هر فردی آموزه های فرهنگی- تربیتی را در آن می آموزد و مهمترین آموزگار آن مادر است که با ایفای نقش فعال، فرزندان و محیط خانواده را به سمت جامعه فاضله راهبری می کند. فرهنگ اسلامی توجه ویژه ای به ایجاد عزت نفس برای مادران نموده است و آن را حقی برای مادران می داند، چراکه نتیجه عزت نفس مادران و ادای حق مادری آنان در اجتماع، پویای اسلامی کردن جامعه را به دنبال خواهد داشت.

حضرت سجاد علیه السلام در موارد متعددی حق عزت اجتماعی مادران را متذکر می شود و خود را ناتوان در ادای دین مادر می داند که بجز به قوه الهی این حق سنگین قابل ادا

نیست. (علی بن حسین، ۱۳۹۰) آن حضرت در فرازهایی از دعای صحیفه سجادیه فرامینی را برای ایجاد عزت مادری با توجه به حق مادری بیان می‌کند؛ از ادب حضور در کنار والدین سخن می‌گوید و حق احترام مادری را در حد پادشاه خودکامه بیان می‌دارد و خود را تحت اختیار کامل والدین قرار می‌دهد و دستورات آنان را گواراتراز هر چیزی می‌داند (علی بن حسین، ۱۳۸۴).

نوع تواضع و بیان حالانی از قبیل رویارویی با هیبت سلطان خودکامه و یا نگاه مهربان و نیکی به مادر، حس اشتیاق به اطاعتی حتی شیرین‌تر از چشم خواب‌آلوده و غیره همه بیانگر ارزش‌های تکلیفی است که جامعه اسلامی در برابر منزلت مادر باید آن را نهادینه نماید. برای مثال قانونگذار اسلامی باید از تصویب هر قانونی که با روح چنین تعبیری در تعارض است خودداری نماید و تمام تلاش خود را به کار بندد تا قوانینی را برای هدایت جامعه به این الزامات اخلاقی تصویب نماید. آنچه در این بخش از دعای صحیفه سجادیه نمودار است، تکریم مادر به دلیل جانفشانی پنهان خود در اجتماع است. با تحلیل قسمت‌های پایانی این روایت، الزامات اخلاقی در جامعه اسلامی به دست می‌آید که تکلیف‌نهادهای حکومتی را برای نهادینه نمودن آن طلب می‌کند. در سیستم حقوقی جامعه، مادر از ارکان اصلی آن شمرده می‌شود، توجه و رضایت وی باید مقدم بر رضایت سایر افراد خانواده قرار گیرد به طوری که همه درخواست‌ها در جامعه اسلامی، پس از خواسته‌های مادران در اولویت قرار گیرد؛ در نتیجه در برابر این تکالیف، حق عزت و تکریم اجتماعی مادر ایجاد می‌شود که صاحبان تکالیف در ادای این حق باید تلاش نمایند.

در نظام ارزشی حقوق اسلامی، حق مادری - با توجه به تفاسیل فوق - می‌تواند با تقسیم هوفلدی، نیز تحلیل شود؛ بدینگونه که حق مادر در اندیشه اسلامی یک حق - مطالبه است؛ و از ویژگی‌های چهارگانه که هوفلد^۱ (۱۹۶) برای این نوع حق بیان می‌کند، برخوردار است؛ چراکه طرف دیگر - اعم از دولت، همسر و فرزند - مستلزم به ادای تکالیف فوق است و مادر، حق مطالبه افعالی از سایر طرفین حق را داراست و هر زمانی که مادر بخواهد می‌تواند حش را مطالبه کند و با استیفای او حق بالفعل می‌شود و نیز مادر می‌تواند حق مطالبه منفی را نیز اعمال کند و اطراف دیگر را موظف به رعایت محدودیت نماید.

با تحلیل جزئی حقوق فوق می توان گفت که حق پرورش فرزند براساس تقسیمات هوفلد، به صورت کلی حق - مطالبه است، اما بعضی از حق های زیرمجموعه آن مانند حق باروری (بنا بر فتاوی برخی از فقها) می تواند حق - آزادی شمرده شود و حق اشتغال مادر در صورتی که مغایرت با تکالیف واجب وی نکند، بنا بر فتاوی برخی از فقها می تواند در زمره حق - مصونیت قرار گیرد.

حق بر نوع روش تربیت فرزند در ابتدا یک حق - آزادی برای والدین محسوب می شود اما از آنجا که تحقق تربیت اسلامی نیازمند شرایطی است، در برابر دولت، حق - مطالبه است و دولت مکلف به فراهم کردن مقدمات تربیت اسلامی است. حق تکریم مادر در اجتماع اسلامی نیز یک حق - مطالبه مثبت و نیز منفی است؛ چون وظیفه دولت است که علاوه بر ایجاد شرایطی برای تکریم مادران از هر قانونی که موجب محدودیت عزت مادران شود اجتناب کند.

۳. حمایت از حق مادری در حقوق بین الملل

در مکاتب مختلف غربی اختلاف نظرهای غیر قابل جمع و گاهی متضاد در زمینه حق مادری عنوان شده است. بسیاری از فمینیست ها مادر شدن و به صورت کلی تبعات مادری را از جمله عوامل محدودکننده زنان می دانند. (بولتون، ۱۹۸۳) عده ای از آنها به «والدینی برنامه ریزی شده»، باوردارند (فولبر، ۲۰۰۱) و گروه دیگری محور تفکر خود را بر توانایی زن در به دنیا آوردن فرزند قرار داده و با استناد به این واقعیت که ارتباط مادر و فرزند جنبه زیست شناختی دارد و زنان نسبت به مردان پیوندی طبیعی تر و نزدیک تر با فرزند دارند، نتیجه می گیرند که احیای خانواده و نقش مادری، باید سرلوحه همه فعالیت ها قرار گیرد (هاتری، ۲۰۰۱). بند دوم اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می کند که هرکس می تواند بدون هیچ گونه تمایز، به ویژه از نظر نژاد، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقیده سیاسی و غیره از تمام حقوق و کلیه آزادی هایی که در اعلامیه حاضر ذکر شده است، بهره مند گردد (پیوندی، ۱۳۹۰). پس می توان با استناد به آن، چنین نتیجه گرفت که مادر شدن جزو حق هرزنی است و

1. Boulton, M.
2. Folbre, N.
3. Hattery, A.

هرزنی جدای از ویژگی‌های وی برای مادر شدن مختار است. از جمله حقوق مادری که در اسناد بین‌المللی به آن پرداخته شده است، می‌توان به حق باروری، حق مرخصی‌های شغلی در زمان زایمان و پس از زایمان، حق مراقبت‌های بارداری و حق برتریت اشاره کرد.

۱-۳. حق باروری

حق باروری برای اولین بار در سال ۱۹۶۸ میلادی در جریان کنفرانس بین‌المللی حقوق بشر سازمان ملل متحد به عنوان زیرمجموعه‌ای از حقوق بشر توسعه یافت. این نوع حق به حقوق و آزادی‌های قانونی مربوط به باروری و بهداشت باروری گفته می‌شود (کوک، محمود، فتح‌الله، ۱۹۹۶) که سازمان بهداشت جهانی آن را چنین تعریف می‌کند:

حقوق باروری بر مبنای به رسمیت شناختن حق اساسی تمام زوجین و افراد برای تصمیم‌گیری آزادانه و مسئولانه درباره تعداد و اختلاف سنی فرزندانشان و برای داشتن اطلاعات و وسایل کافی برای تحقق این موضوع و داشتن حق برای دستیابی به بالاترین استانداردهای بهداشت جنسی و باروری تعریف می‌شود. این حقوق همچنین شامل حق تمامی افراد برای تصمیم‌گیری درباره باروری عاری از هرگونه تبعیض، اجبار و خشونت است. (سازمان بهداشت جهانی^۲، ۱۳۹۶، صفحه جنسیت و بهداشت باروری)

مجمع عمومی سازمان ملل متحد در اعلامیه رشد و توسعه اجتماعی^۳ در سال ۱۹۸۴ میلادی با بیان این عبارت حق باروری را به رسمیت شناخت:

خانواده به عنوان پایه اولیه اجتماع و محیط طبیعی برای رشد و رفاه تمام اعضای خود، به ویژه کودکان و جوانان، باید تحت کمک و مراقبت قرار گیرد تا تمام مسئولیت‌های خود را در قبال اجتماع انجام دهد. والدین منحصراً حق دارند تا آزادانه و مسئولانه تعداد و فاصله سنی فرزندان خود را انتخاب کنند.

قطعنامه شورای حقوق بشر^۴ در ژوئن ۲۰۰۹ نیز بر حق مادری تأکید می‌کند و خواستار حمایت بیشتر مادران در ایفای حق مادری است:

بیشتر بیماری‌هایی که منجر به مرگ و میر مادران می‌شود، قابل پیشگیری است و مرگ و میر قابل پیشگیری از مادران، نیازمند ارتقا و حمایت مؤثر از حقوق بشر

1. Cook, R., Mahmoud, J., & Fathalla, F.
2. The World Health Organization
3. Universal Declaration of Human Rights.
4. Human Rights Council resolution

زنان و دختران است که باید به حقوق آنها در زندگی، شأن و منزلت شان، تحصیل، آزاد بودن به دنبال یافتن، دریافت و انتقال اطلاعات، بهره‌گیری از مزایای پیشرفت علمی، آزادی از تبعیض، ولذت بردن از بالاترین سطح قابل قبول سلامت جسمی و روانی از جمله سلامت جنسی و باروری آنان توجه ویژه‌ای کرد.

در قطعنامه‌ای که به دنبال اهداف توسعه هزاره^۱ در نشست سال ۲۰۰۰ میلادی سازمان ملل متحد تصویب شد، هدف آنها کاهش فقر، گرسنگی، بیماری، مرگ و میر مادران و کودکان تا سال ۲۰۱۵ بیان شد. از آنجا که بیشتر معاهده‌های بین‌المللی حقوق بشر به طور صریح به حقوق باروری و جنسی نمی‌پردازند، مجمعی متشکل از ان‌جی‌اوها، فعالین مدنی و متخصصان سازمان‌های بین‌المللی در تلاش هستند تا تفسیری دوباره از این معاهده‌ها را با نمودی از حقوق بشر که در سطح بین‌المللی پذیرفته شده است ترکیب کنند و حقوق باروری را وارد این اسناد کنند. نمونه‌ای از ارتباط بین این دو مفهوم در برنامه عمل ۱۹۹۴ میلادی قاهره ارائه شده است:

حقوق باروری شامل حقوق بشر مشخصی می‌شود که هم‌اکنون در قوانین ملی، اسناد حقوق بشر بین‌المللی و سایر اسناد مربوط به مجمع سازمان ملل متحد به رسمیت شناخته شده‌اند. این حقوق بر به رسمیت شناختن حق اساسی تمام زوجین و افراد برای انتخاب آزادانه و مسئولانه تعداد و فاصله سنی فرزندان خود و زمان بارداری، داشتن اطلاعات و روش‌های انجام این تصمیم‌ها و حق دستیابی به بالاترین استاندارد بهداشت جنسی و باروری استوار است. این حقوق همچنین شامل حق همگان برای تصمیم‌گیری درباره باروری بدون تبعیض، اجبار و خشونت، همانطور که در اسناد حقوق بشر بیان شده است، می‌شود. برای پیاده کردن این حقوق، والدین باید نیاز فرزندان فعلی و آینده خود و مسئولیت در برابر جامعه را مد نظر داشته باشند.

به همین ترتیب، سازمان عفو بین‌الملل معتقد است که تحقق حقوق باروری با تحقق یک سری از حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است، مثل حق بر سلامتی، حق آزادی از تبعیض، حق حریم خصوصی و حق در معرض شکنجه یا بدرفتاری نبودن (۲۰۰۷). با این وجود، برخی از کشورها گنجاندن حقوق باروری در متن حقوق بشری که در سطح

1. Millennium Development Goals

بین‌المللی به رسمیت شناخته شده را نپذیرفته‌اند. در کنفرانس قاهره، بسیاری از کشورها حق شرط برای مفهوم حقوق باروری یا محتوای خاص آن قائل شدند. برای مثال، اکوادور در این کنفرانس بیان داشت که با توجه به برنامه عمل کنفرانس بین‌المللی جمعیت و توسعه قاهره، و طبق مفاد قانون اساسی و قوانین اکوادور و هنجارهای حقوق بین‌المللی، هیئت اکوادور برای این اصول مندرج در قانون اساسی اکوادور تأکید می‌کند؛ مصونیت زندگی، حفاظت از کودکان از زمان لقاح، آزادی وجدان و دین، محافظت از خانواده به عنوان واحد بنیادین جامعه، رفتار پدرانه و مسئولانه، حق والدین برای تربیت فرزندان خود و تدوین برنامه‌های جمعیت و توسعه توسط دولت مطابق با اصول احترام به حق حاکمیت از آن جمله است. بدین ترتیب، هیئت اکوادور برای قبول تمام اصطلاحاتی مانند قانونمند کردن باروری، توقف بارداری، بهداشت باروری، حقوق باروری و کودکان ناخواسته که به هر نحو در چارچوب برنامه عمل که شامل سقط جنین می‌شوند، شروطی قائل می‌شود. (۲۰۰۰) برای مبنا حق مراقبت‌های ویژه بارداری نیز در اسناد بین‌المللی مطرح شده است به طوری که بند دوم ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر^۲ اعلام می‌کند: «مادران حق دارند از کمک‌ها و مراقبت‌های ویژه برخوردار باشند» (۱۹۴۸). همچنین در بند دوم ماده ده میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مقرر می‌دارد:

مادران در مدت معقولی پیش از زایمان و پس از آن باید از حمایت‌های خاص برخوردار شوند. در آن صورت مادران کارگر باید از مرخصی با استفاده از حقوق و یا مرخصی با مزایای تأمین اجتماعی کافی برخوردار گردند. (۲۰۰۰)

بخش هشتم مقاله نامه شماره ۱۰۲ مواد ۵۲-۴۶ نیز که در سال ۱۹۵۲ میلادی^۴ و برای تعیین حیطة و استانداردهای تأمین اجتماعی به تصویب سازمان بین‌المللی کار رسیده است، به مزایای زایمان اختصاص دارد. ماده ۴۶ مقاله نامه یاد شده اشاره می‌دارد: «هر کشور عضو که این بخش از مقاله نامه را به مرحله اجرا می‌گذارد باید مزایای زایمان را به شرح مواد ۴۷ الی ۵۲ به اشخاص تحت حمایت عرضه دارد».

1. Maternity Protection Convention
2. Universal Declaration of Human Rights
3. Maternity Protection Convention
4. Social Security (Minimum Standards) Convention, International Labour

مقاله نامه شماره ۱۸۳ سازمان بین المللی کار، مصوب ۱۵ ژوئن ۲۰۰۰ هم به حمایت از حق مادری اختصاص دارد. به موجب بند یکم ماده دوم مقاله نامه مذکور، این مقاله نامه برای تمامی زنان شاغل از جمله کسانی که به نحوی به صورت مستقل کار می کنند، کاربرد دارد. براساس ماده چهارم مقاله نامه یاد شده، زنان موضوع مقاله نامه از یک دوره مرخصی زایمان حداقل ۱۴ هفته ای برخوردار می شوند. با توجه به ماده چهارم همین سند، برای زنانی که به دلیل مرخصی زایمان در محل کار حضور ندارند، مزایا و کمک نقدی در نظر گرفته می شود. حقیقت مطلب آن است که نظام حقوق بین الملل در کنار برخی از اسناد بنیادین حقوق بشر تلاش کرده است تا با درکی مناسب از شرایط زنانی که تمایل و قصد فعالیت در عرصه اجتماع را دارند، در کنار این حضور اجتماعی آنان از احیای حق مادری خود محروم نشوند. (رضوانی، زرنشان، ۱۳۹۵)

۳-۲. حق اشتغال و صیانت های شغلی در زمان زایمان و پس از زایمان

هر انسانی حق دارا بودن و یا کسب شغل متناسب خود را دارد و براساس ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر: «هر کس حق دارد کار کند و کار خود را آزادانه انتخاب کند» (۱۹۴۸). از آنجا که یکی از مهمترین اصول در زمینه اشتغال، اصل منع تبعیض است و براساس بند دوم همین اعلامیه که تمامی انواع تبعیض را ناروا می داند، برای مادران نیز باید شرایط اکتساب شغل مورد نظر آنها را مهیا نمود تا آزادانه بتوانند در اجتماع ایفای نقش کنند. ماده ۲۵ این اعلامیه^۱ بیان می کند: «مادران و کودکان به مراقبت و کمک های ویژه نیاز دارند».

معاهده حمایت از زنان باردار در سال ۲۰۰۰ نیز مادران شیرده را از کار باز می دارد و بیان می کند که این کار برای سلامتی مادر و کودک ضروری است و دوره مرخصی چهارده هفته ای را برای زایمان زنان تجویز می کند؛ در ادامه بیان می کند: «یک زن حق بازگشت به همان موقعیت یا موقعیت مشابهی را که در پایان دوران مرخصی پرداخت می شود، داراست». همچنین این قطعنامه در زمینه وقت شیردهی کودکان اعلام می کند:

یک زن باید حق یک یا چند دوره در طول روز با کاهش روزانه ساعات کار در جهت شیر دادن فرزند خود را داشته باشد و این شکاف ها یا کاهش کار روزانه به

1. Universal Declaration of Human Rights.

عنوان زمان کاری محاسبه می شود و به موجب آن هزینه کاری پرداخت می شود. معاهده رفع همه اشکال تبعیض نسبت به زنان، مصوب ۱۸ دسامبر ۱۹۷۹ دولت های عضو را در ماده یازدهم معاهده مکلف کرده است که اقدامات مقتضی را برای جلوگیری از تبعیض علیه زنان در زمینه اشتغال انجام دهند و ممنوعیت اخراج به دلیل حاملگی و اعطای مرخصی زایمان با پرداخت حقوق و مزایای اجتماعی مناسب بدون از دست دادن شغل را در سیاست های اشتغال لحاظ کند. در ماده دوازدهم همین معاهده از دولت های عضو خواسته است تا خدمات لازم را برای زنان در دوران بارداری، زایمان و دوران پس از زایمان تأمین کنند و در صورت لزوم، خدمات رایگان در اختیار آنها قرار دهند و تشویق و حمایت لازم برای ارائه خدمات اجتماعی در دستور کار قرار دهند، به نحوی که والدین را قادر سازد تا تعهدات خانوادگی را با مسئولیت های شغلی هماهنگ سازند و در زندگی عمومی شرکت جویند.

اعلامیه ۱۹۹۰ یونیسیف^۱ در حفاظت، ارتقا و حمایت از شیردهی، دستیابی به کودک ایده آل را ضروری بیان می کند و ضرورت تغذیه با شیر مادر و دفاع قوی از آن را در برابر تهاجم فرهنگ بطنری تغذیه، هشدار می دهد که تحقق این امر را مستلزم تعهد و حمایت از بسیج اجتماعی می داند و مسئولیت خود را در این می بیند که: «باید تلاش کنیم تا اعتماد به نفس زنان را در توانایی خود در تغذیه با شیر مادر افزایش دهیم. علاوه بر این، موانع تغذیه با شیر مادر در سیستم سلامت، محل کار و جامعه باید حذف شود».

۳-۳. حق بر تربیت

اگرچه به صورت سند واحد و یا مجزایی حق تربیت والدین و یا مادر بر تربیت فرزند عنوان نشده است، اما اسنادی که تربیت فرزند را ذکر کرده اند نقش والدین را حائز اهمیت و آنها را مسئول تربیت کودک دانسته اند. چنانچه بند یکم از ماده هجدهم کنوانسیون حقوق کودک^۲ مصوب نوامبر ۱۹۸۹ بیان کرده است که کشورهای طرف کنوانسیون بیشترین تلاش خود را برای تضمین به رسمیت شناختن این اصل که پدر و مادر کودک

1. UNicefnnocenti Declaration
2. Convention on the Rights of the Child

مسئولیت‌های مشترکی در مورد رشد و پیشرفت کودک دارند، به عمل خواهند آورد. والدین و یا قیم قانونی، مسئولیت عمده را در مورد رشد و پیشرفت کودک به عهده دارند. با بررسی معاهده فوق می‌توان دریافت که حق تقدم در انتخاب نوع آموزش فرزندان با والدین است. (بیوندی، ۱۳۹۰)

میثاق بین‌المللی ۱۹۹۶ حقوق مدنی و سیاسی^۱ نیز پس از تأکید بر آزادی عقیده و انتخاب عقیده بیان می‌کند: «باید به آزادی والدین و نگهبانان قانونی کودک در جهت اطمینان از آموزش مذهبی و اخلاقی فرزندان خود، مطابق با اعتقادات خود، احترام گذاشت». این میثاق، خانواده را یک گروه واحد طبیعی و بنیادی جامعه می‌داند که جامعه و دولت را در پیشبرد اهداف حمایت می‌کند و کشورهای عضو میثاق را ملزم می‌داند که اقدامات لازم را برای برابری حقوق و مسئولیت‌های همسران انجام دهند.

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۹۶ بیشترین حمایت و حمایت احتمالی را مختص به خانواده‌ها می‌داند و حمایت ویژه را در ایجاد خانواده قرار می‌دهد و در عین حال خانواده را مسئول مراقبت و آموزش فرزندان می‌داند و نیز این میثاق بین‌المللی، والدین و قیم‌های کودکان را در انتخاب مدارس برای فرزندان خود آزاد می‌داند. مرور قوانین بین‌المللی نشان می‌دهد که در این اسناد تبیین و ذکر جزییات حق والدین صورت نگرفته و برای مثال حدود قانونی این حق، انواع تعارض‌ها در اجرای آن و یا ضمانت‌های اجرایی این حق مطرح نشده است. قابل ذکر است که در ساختار حقوق بین‌الملل، حق مادری را بنا به تقسیم هوفلدی، می‌توان حق آزادی نامید؛ چراکه مادر هیچگونه تکلیفی برای خودداری از انجام عملی مانند باروری را نخواهد داشت، اما حق اشتغال امروزه برای زنان در جوامع مدرن، حق-مطالبه است؛ زیرا دولت تکلیف دارد که از شغل مادران باردار و... حفاظت نماید. حق بر تربیت نیز، حق آزادی یا مصونیت است؛ زیرا هر کسی در انتخاب نوع مدارس برای فرزندان خود آزاد است و مصونیت اجتماعی دارد.

۴. برآمد تطبیقی حق مادری؛ بایستگی نقش اسلام در حقوق بین‌الملل

با توجه به مطالبی که درباره حق مادری در دو نظام حقوقی اسلام و حقوق بین‌الملل بیان

1. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

شد، می‌توان گفت که اگرچه در منابع اسلامی (در کتب فقهی، اخلاقی یا به طور کلی منابع اسلامی) فصل مجزایی به صورت مستقل برای این موضوع نمی‌توان یافت، این فقدان نشانه عدم توجه به این مسئله نیست. در اسلام حق مادر، بلافاصله پس از حق خداوند متعال مورد توجه قرار گرفته و بر آن تأکید شده است. همچنین علمای اسلام بر ربوبی بودن حق مادر تأکید ورزیده‌اند (موسوی خمینی، ۱۳۷۸). حضرت سجاد علیه السلام با استدلال بر حمل کردن نه ماهه طفل توسط مادر، می‌فرماید: «چون احدی این کار را برای تو انجام نمی‌دهد، پس تو نیز توانایی ادای حق مادر را نداری» (حرانی، ۱۳۸۲). در اسناد بین‌المللی^۱ (۱۹۴۸) بر حق مادری تأکید شده است و امروزه آن را یکی از حقوق غیر قابل سلب هرزنی می‌شمارند و همه حکومت‌های دنیا موظف‌اند که این حق ابتدایی بشری را رعایت نمایند و در قوانین داخلی خود زمینه ادای این حق را فراهم نمایند.

اسلام علاوه بر تشویق مؤکد بر فرزندآوری از عواملی که در فرآیند این موهبت ایجاد اختلال نماید به شدت نهی نموده است و از والدین می‌خواهد که به فرزندآوری استمرار بخشند تا جایی که بهترین زنان را زانی می‌داند که بیشترین فرزند را به دنیا آورند. (ر.ک.، صدوق، ۳، ۱۴۰۵، ۳۸۹). بر خلاف نظر اسلام، در نگاه غرب که برگرفته از مبانی اومانیسمی است، علاوه بر اینکه هیچ اجبار و یا تشویقی در اسناد بین‌المللی برای مادر شدن یافت نمی‌شود، زن را صاحب اختیار کامل در امر فرزندآوری می‌داند که مانند سایر امیال خود، می‌تواند با اختیار این میل را در وجود خود سرکوب و یا ارضا نماید. در واقع اسناد بین‌المللی به مادر به عنوان عصاره هستی، توجه جامعی ندارد. اسلام مادر را رکن خانواده قرار می‌دهد و سعی بر ایجاد و حفظ کانون خانواده دارد، اما غرب با آزاد گذاشتن مطلق زنان در فرزندآوری وجود خانواده را در معرض تهدید قرار داده است.

با توجه به تقسیم‌بندی نظام‌های حقوقی فوق می‌توان گفت که اسلام حق مادری را به تمامی دوران حیات مادر تسری می‌دهد و این حق حتی بعد از وفات مادر در قالب حق تکریم و آمرزش نیز پدیدار است، اما در اسناد بین‌الملل، این حق فقط به دوران بارداری و عوارض ناشی از آن محدود می‌شود که گستره بسیار محدودتری را نسبت به دیدگاه اسلام در برمی‌گیرد.

حق مادری در اسلام بسیار متنوع است و گستره اجرای زیادی دارد که حقوقی مانند حق حضانت، حق پرورش فرزند، حق اشتغال، حق باروری، حق حمایت در منزل و اجتماع، حق آموزش و حق آموزش و... از این جمله‌اند. این حقوق در پژوهش حاضر در سه دسته کلی حق پرورش و حق تربیت و حق تکریم اجتماعی بررسی شد. در اسناد بین‌المللی با نگاه بسیار محدودی به انواع حق مادری اشاره می‌شود و حق مادری را به عوارض ناشی از بارداری مانند حق مرخصی، حق حفظ شغل در زمان بارداری، حق مرخصی زایمان و حق تربیت و... محدود می‌نماید. همچنین در اسناد بین‌الملل حق تربیت را برخلاف نظر اسلام فقط تا حد اعمال سلیقه بر تربیت کودک بیان می‌نماید. بر این اساس دریافت می‌شود که نوع حقوق مادری در فرهنگ حقوقی اسلام از گستره و عمق بیشتری نسبت به اسناد بین‌المللی برخوردار است.

همانطور که بیان شد در اسلام حق مادری بر اساس تعریف و تقسیمات حق از دیدگاه هوفلد، یک حق - مطالبه است و مادر همانطور که تکلیف به مادر شدن دارد، در برابر این تکلیف برای وی ایجاد حق نیز می‌شود که توسط حکومت، همسر، فرزند باید ادا شود، اما دیدگاه اسناد بین‌المللی بر حق - آزادی بودن این حقوق دلالت دارد؛ چراکه زنان در مادر شدن آزادی کامل دارند و کسی را نمی‌توان مجبور به فرزندآوری نمود؛ اگرچه در وضعیت بارداری نسبت به حقوقی مانند حق اشتغال، حق مرخصی زایمان و... این حق به حق - مطالبه تبدیل می‌شود. بنا به گفته هوفلد، حق - مطالبه به نسبت حق - آزادی قوت و جایگاه ارزنده‌تری در نظام‌های حقوقی دارد (هوفلد، ۱۹۱۹). حق - مطالبه نشانگر انسجام بیشتر سیستم حقوقی است و از قدرت بیشتری در تضمین برخوردار است. پس بنا بر تقسیم هوفلدی انسجام و قدرت حق مادر در اسلام در جایگاه یک حق - مطالبه بیشتر از قدرت حق مادری در اسناد بین‌المللی به عنوان حق - آزادی است.

حقوق مادر در حقوق بین الملل	حقوق مادر در اسلام	
	حق حضانت فرزند	۱
	حق شیردهی فرزند	
	حق رشد جسمی فرزند	
حق اشتغال	حق اشتغال	
حق باروری از نوع حق-آزادی	حق باروری از نوع حق-ادعا	
	حق حمایت در منزل و اجتماع	
	حق آموزش	
حق مرخصی شغلی در زمان زایمان	حق مرخصی شغلی در زمان زایمان	۲
	حق تربیت روحی فرزند	
حق آموزش	حق آموزش	۳
	حق عزت اجتماعی	

۵. بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه مفهوم حق مادری در اندیشه امام سجاد علیه السلام نمود خاصی یافته است. اگرچه عبارت حق مادری، با این عنوان در گزاره‌های اسلامی به تصریح بیان نشده است، اسلام به تفصیل بیشتر، متضمن حقوق مادر است. در این باره شایسته توجه است که حقوق بین الملل بیشتر از طریق قطعنامه‌های غیرالزام‌آور مجمع عمومی سازمان ملل متحد به این مفهوم پرداخته است.

قرآن کریم رعایت حق مادری را بلافاصله پس از رعایت حق الهی عنوان می‌کند. در روایات نیز حق مادری پراهمیت‌ترین حق در نظام آفرینش بعد از حق خداوند عنوان شده است. در اندیشه امام سجاد علیه السلام مادر خواستگاه ربوبیتی دارد و انسان را ناتوان در ادای دین مادری می‌داند که جز به قوه الهی سنگینی حق قابل ادا نیست. در حالی که، حقوق بین الملل، حق مادری را مانند بسیاری از حقوق انسانی دیگر بر شمرده و آن را در چارچوب خواسته‌ها و تمایلات مادری محدود نموده است. نگاه نظام حقوق بین الملل نسبت به مادر که بیشتر در اسناد غیرالزام‌آور مجمع عمومی سازمان ملل متحد تجلی یافته است، به مثابه فردی است که میل فرزندآوری دارد و دولت‌ها موظف‌اند تا تمهیدات لازم را برای

ارضای این میل مهیا نمایند. تالی فاسد این نگاه آن است که به منزلت مادر با عنوان عصاره هستی و عامل استحکام خانواده توجه شایانی نمی‌کند؛ امری که بنیان خانواده را در غرب نه تنها در معرض تهدید که در آستانه فروپاشی قرار داده است. اسلام، گستره حق مادری را به حق پرورش، حق تربیت و حق تکریم اجتماعی تسری می‌دهد. به لحاظ دامنه اعمال نیز در رهیافت اسلامی، ادای حق مادری در تمام طول عمر دانسته شده و مادر رکن اصلی خانواده بر شمرده شده است. همسو با این موضع، احسان به مادر در اسلام واجب و فرض خوانده شده است و حاکم جامعه اسلامی موظف است تا همه تمهیدات لازم برای ایفای نقش مادری را مهیا کند و بستر آن را میسر سازد. حقوقی مانند حق حضانت، حق پرورش فرزند، حق اشتغال، حق باروری، حق حمایت در منزل و اجتماع، حق آموزش و حق آموزش و... از بدیهیات نظام ارزشی - حقوقی اسلام است. در حالی که اسناد بین‌المللی گستره اعمال حق مادری و نقش دولت‌ها را محدود به زمان بارداری و عوارض ناشی از بارداری مانند تهدیدهای مربوط به حق اشتغال که به واسطه فرزندآوری حاصل می‌شود، دانسته و حق تربیت را نیز حق فرزند می‌داند که والدین در برابر تربیت معنوی فرزندشان تا حدودی می‌توانند اعمال سلیقه نمایند.

بدین ترتیب بنا بر تقسیم هوفلدی، در اسلام حق مادر به صورت کلی یک حق - مطالبه قلمداد می‌شود و حکومت، همسر و فرزند، ملزم به ادای تکالیف مربوط به آن هستند، اما در حقوق بین‌الملل، حق مادری بیشتر از نوع حق - آزادی است و تنها در مواردی مانند حق اشتغال در زمان بارداری در زیر مجموعه حق - مطالبه قرار می‌گیرد. بر این اساس، ارزش مفهوم و مصادیق حق مادری در رهیافت اسلامی، به مراتب بیش از آن چیزی است که با عنوان حق مادری در حقوق بین‌الملل به آن پرداخته شده است؛ چراکه بنا به استدلال هوفلدی، حق - مطالبه نسبت به حق - آزادی از قوت و جایگاه ارزنده تری در نظام‌های حقوقی برخوردار است. به موجب تقسیم هوفلدی، انسجام و قدرت حق مادر در اسلام با عنوان یک حق مطالبه بیشتر از قدرت حق مادری در حقوق بین‌الملل است که در ذیل حق - آزادی جای داده می‌شود. از این رو، مطلوب است که حقوق بین‌الملل در مسیر قاعده‌سازی گزاره حق مادری، به تفحص در رهیافت اسلامی و به ویژه اندیشه‌های حضرت

زین العابدین علیه السلام بپزدازد و از این منبع غنی بهره جوید تا بتواند به مفهومی دقیق و عمیق از حق مادری نایل آید.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۲). مترجم: الهی قمشه‌ای. قم: نگارش.
۱. ابن منظور، محمدابن مكرم (۱۳۶۹). *لسان العرب*. بیروت: دارالفکر.
  ۲. انصاری شیرازی، قدرت الله (۱۳۹۵). *موسوعة أحكام الأطفال وأدلتها*. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام.
  ۳. آمدی، عبدالواحد (۱۳۷۶). *نورالحکم*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
  ۴. پورعبداللله، کبری، حسینی، فروغ السادات، و سیار، محمدمهدی (۱۳۹۲). *گستره حق والدین بر تربیت کودک*. نشریه مطالعات راهبردی زنان، ۶۰، ۱۹۵-۲۴۰.
  ۵. پیوندی، غلامرضا (۱۳۹۰). *حقوق کودک*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
  ۶. حرعاملی، محمدابن حسن (۱۹۸۳). *وسائل الشیعه*. قم: آل‌البيت علیهم السلام.
  ۷. حرانی، ابن شعبه (۱۳۸۲). *تحف العقول*. مترجم: حسن زاده، صادق. قم: آل علی علیهم السلام.
  ۸. خوبی، ابوالقاسم (۱۳۹۷ هـ.ق). *تکمله المنهاج الصالحین*. قم: مدینه العلم.
  ۹. رضوانی مفرد، احمد، و زرنشان، احمد (۱۳۹۵). *حمایت از حق مادری*. نشریه مطالعات حقوق عمومی، ۲ (۴۶)، ۳۳۶-۳۱۹.
  ۱۰. سازمان بهداشت جهانی (۱۳۹۶). <https://www.who.int/>
  ۱۱. صدوق، محمدابن بابویه (۱۴۰۵). *من لایحضره الفقیه*. بیروت: دارالأضواء.
  ۱۲. عدنان الصواف، محمدشرف (۲۰۰۰). *حقوق الأولاد من منظور الشریعة*. بیروت: دارالفکر المعاصر.
  ۱۳. علی بن حسین، امام چهارم (۱۳۸۴). *صحیفه سجادیه*. مترجم: اشکوری، محمدبن علی. قم: منشور وحی.
  ۱۴. علی بن حسین، امام چهارم (۱۳۹۰). *رساله الحقوق*. مترجم: مولوی نیا، محمدجواد. قم: مشهور.
  ۱۵. علی بن موسی الرضا، امام هشتم (۱۴۰۶). *فقه الرضا*. مترجم: هوشمند، مهدی. قم: آل‌البيت علیهم السلام.
  ۱۶. عمیدی حسینی، سید عمیدالدین بن محمد اعرج (۱۴۱۶). *کنز الفوائد فی حل مشکلات القواعد*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
  ۱۷. قپانچی، حسن علی (۱۳۷۴). *شرح رساله الحقوق امام سجاد علیه السلام*. قم: دارالتفسیر.
  ۱۸. قرطبی، محمد (۱۳۶۴). *الجامع لاحکام القرآن والمبین*. تهران: ناصر خسرو.
  ۱۹. مصحدی ری شهری، محمد (۱۳۸۶). *میزان الحکمه*. تهران: دارالحدیث.
  ۲۰. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۱). *بررسی ها و پاسخ ها: ولایت فقیه و خبرگان*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
  ۲۱. مصباحی، غلامرضا (۱۳۸۱). *راه‌های دست‌یابی به عزت اجتماعی*. مشاهده شده در ensani.ir/8/15. ۱۳۹۶.
  ۲۲. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). *صحیفه امام خمینی*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
  ۲۳. نجفی، محمدحسن (۱۹۸۱). *جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام*. بیروت: دار احیاء التراث.
  ۲۴. نوری، اعظم (۱۳۹۰). *بررسی اشتغال زنان از دیدگاه اسلام*. نشریه نامه جامعه، ۸۵، ۱۹-۲۶.
25. Boulton, M. (1983). *On Being A Mother*. London: Tavistock,
  26. Convention on the Rights of the Child (1989). <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/crc.pdf>
  27. Cook, R., Mahmoud, J., & Fathalla, F. (1996). Advancing Reproductive Rights Beyond Cairo and Beijing. *Guttmacher Institute*, 3(22), 115-121.
  28. Discrimination (Employment and Occupation) Convention (1958). International Labour Organization. No. 111. <https://www.ilo.org/dyn/normlex>
  29. Folbre, N. (2001). *The Invisible Heart Economics and Family Values*. United States: New Press.

30. Hattery, A. (2001). *Women, Work and Family Balancing and Weaving*. United States: Sage Publications
31. Hohfeld, W. (1919). *Fundamental Legal Conceptions*. New Haven: Yale University Press.
32. Hosken, F. (1981). Towards a Definition of Womens Rights. *Human rights Quarterly*, 2(3), 288-308.
33. Human Rights Council resolution (2009). Preventable maternal mortality and morbidity and human rights. <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews>
34. International Code of Marketing of Breast-Milk Substitutes (1981). https://www.who.int/nutrition/publications/code_english.pdf
35. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1996). <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>
36. IUnicefnocenti Declaration (1990). On the Protection Promotion and Support of Breastfeeding Organization. 1952. https://www.unicef.org/nutrition/files/Innocenti_plus15_BreastfeedingReport.pdf
37. Judith, G. (2015). Strengthening the human rights framework to protect breastfeeding a focus on CEDAW. *International Breastfeeding Journal*, 10(29), <https://doi.org/10.1186/s13006-015-0054-5>
38. Knudsen, L. (2006). *Reproductive Rights in a Global Context*. United States: Vanderbilt University Press.
39. Maternity Protection Convention (2000). <https://www.ilo.org/dyn/normlex>
40. Maternity Protection Convention (2000). International Labour Organization. No. 183. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:::NO:12100_P12100_INSTRUMENT_ID:312328
41. Millennium Development Goals (2000). www.who.int. 14/11/2017.
42. Sepúlveda, M., Banning, T. V., Gudmindsdóttir, G. D., Chamoun, C., Genugten, Willem, J. M., & et al (2004). *Human rights reference handbook*. Costa Rica: University of Peace.
43. Social Security (Minimum Standards) Convention, International Labour (1952). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312247
44. Thomas H. B., & Adrienne I. R. (2009). Pregnant Employees, Working Mothers and the Workplace - Legislation, Social Change and Where we are Today. *Journal of Law and Health*, 22, 197-218.
45. Universal Declaration of Human Rights. (1948). https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf